iFilosofie

FILOSOFIETIJDSCHRIFT VAN DE ISVW #11 DECEMBER 2014

Zwarte Piet en het geduld van filosofen – Jan Bransen

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE
ISVW

Markus Gabriel over de wereld en eenhoorns
Eric Kaplan over het bestaan van de kerstman
Willem Schinkel over het nut van sociologie
Het communisme volgens **Leszek Kołakowski**

INHOUD

iFilosofie #11

LESZEK KOLAKOWSKI
DE VROLIJKE PESSIMIST

Hoe een marxistische jongen van het Poolse platteland uitgroeide tot filosoof van de vrijheid.

MARKUS GABRIEL
OVER NIEUW REALISME

Het nieuwe realisme van Markus Gabriel: het beste van twee onmogelijke posities.

WILLEM SCHINKEL
HET NUT VAN SOCIOLOGIE

Het nut van sociologie ligt in het creeëren van alternatieve verbeeldingen.

ERIC KAPLAN
OVER DE KERSTMAN

Wat hebben we aan de kerstman? Hoe moeten we ons tot onze overtuigingen verhouden?

JAN BRANSEN
COLUMN ZWARTE PIET

Zwarte Piet, het geduld van filosofen en het ongemakt van politici met een visie.

EITE VEENING
HET FILOSOFISCH CONSULT

Een van de eersten in Nederland die werk maakt van nadenken.

SIGNALEMENT

Een selectie uit de nieuwste filosofieboeken

ISVW

Agenda, opleiding, trainer, colofon

DE VROLIJKE PESSIMIST Leszek Kołakowski

Tekst: Thomas Heij

"Het marxisme was de grootste fantasie van onze eeuw. Het was de droom van een volmaakt een geworden maatschappij waarin alle aspiraties van de mens vervuld en alle waarden met elkaar verzoend zijn." Dit stelde filosoof en ideeënhistoricus Leszek Kołakowski (1927–2009) in 1976. Hij was in ballingschap in Parijs, vrij van de dictatuur en censuur in zijn geboorteland Polen. Maar voordat hij de rotte kanten van de marxistische doctrine blootlegde, was hij zelf een actief marxist die carrière maakte binnen de partij. Hoe groeide een succesvolle, marxistische academicus afkomstig van het Poolse platteland in ballingschap uit tot een filosoof van de vrijheid?

Van Radom naar Oxford

Toen 25 jaar geleden de Berlijnse Muur viel, vroeg het Westen zich af wat voor systeem zich nou werkelijk achter het IJzeren Gordijn had schuilgehouden. Toen de gruwelen van het stalinisme aan het licht kwamen, probeerden westerse intellectuelen die aan de kant van het communisme hadden gestaan, de marxistische ideologie nog enigszins te redden. Stalinisme was volgens hen een verdraaiing van de oorspronkelijke leer van Marx. Anders dan deze westerse intellectuelen kende Kołakowski het communisme van binnenuit. Geboren in 1927 in de Poolse stad Radom ondervond hij de dictatuur van het totalitaire communisme aan den lijve. Hij groeide op in een intellectuelendorpje op het Poolse platteland, waar hij zichzelf Latijn, Frans en Duits leerde. Op zijn achttiende werd hij lid van de Poolse communistische partij en in de jaren '50 maakte hij carrière als partijlid en academicus. Aan de universiteit van Warschau werd hij hoogleraar in de filosofie en deed hij onderzoek naar ideeën en opvattingen van vroegere denkers.

Zijn ideeënhistorische werk bracht hem ook naar Nederland. Hij kon Nederlands lezen, maar kon het niet vlot spreken – net goed genoeg om ruzie te maken met een Nederlandse kleermaker. In de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam deed hij onderzoek naar Spinoza en de religieuze sektes en tolerantie uit diens tijd. Tolerantie, pluralisme en verdraagzaamheid ontbraken juist in het Polen van Kołakowski.

Hij ontmoette ooit Sartre die hoog opgaf van journalisten in Rusland: die waren pas echt geëngageerd. Maar tijdens een reis naar Rusland zag Kołakowski dat het dagelijkse leven in het systeem van Stalin niet zo rooskleurig was. Het communisme kende nogal wat schaduw-

"Hij groeide op in een dorpje op het platteland en werd uiteindelijk hoogleraar in Oxford."

zijdes. Toen Stalin in 1953 stierf gaf dat een impuls aan het revisionisme, aan het idee dat het marxisme omgevormd kon worden om de uitwassen van het stalinisme ongedaan te maken. De Poolse partijvoorzitter Władysław Gomułka was zo iemand en ook Kołakowski was aanvankelijk revisionist. Gomułka koos echter snel een pro-Russische koers, terwijl Kołakowski in zijn geschriften steeds kritischer werd.

Kołakowski vergeleek het communisme met de christelijke kerk. Zoals het christelijk geloof het instituut van de kerk niet per se nodig had, zo had ook het marxisme de communistische partij niet nodig. Zo leverde hij via een kritiek op de kerk verkapt kritiek op de partij. In *Wat is socialisme?* ging hij nog een stap verder. In dat korte artikel somt hij een lijst met kritiekpunten op waaraan het in het socialisme ontbrak, om te eindigen met "En nu, let goed op, want we gaan nu vertellen wat socialisme is. Socialisme is een systeem dat … Maar heeft het zin om op al die details in te gaan? Het is heel eenvoudig: socialisme is gewoon echt een wonderlijke zaak."

De censuur weerhield de publicatie van zijn essays en in 1968 werd zijn werk zelfs verboden. Kołakowski werd uit de partij gezet, verloor zijn baan aan de universiteit en werd ontboden bij partijvoorzitter Gomułka. Van hem kreeg Kołakowski te horen dat hij maar beter uit Polen kon vertrekken. Daarop begon zijn ballingschap. Het werd een zwerftocht langs verschillende topuniversiteiten, waarbij hij bevriend raakte met denkers als Charles Taylor (aan McGill University), Alfred Tarkski (aan University of California, Berkeley) en Isaiah Berlin (aan All Souls College, Oxford).

"Het is heel eenvoudig: socialisme is gewoon echt een wonderlijke zaak."

Geschiedenis van het marxisme

Kołakowski's ballingschap begon in Parijs. Daar begon hij aan zijn beroemdste werk: *Geschiedenis van het marxisme*. In drie flinke boekdelen – deel 2 en 3 schreef hij later in Oxford – behandelt hij de opkomst, bloei en ondergang van het marxisme. Het is een ideeëngeschiedenis van het marxisme, maar tegelijk een kritische beschouwing. Was Lenin eerder nog Kołakowski's held, in Geschiedenis van het marxisme noemt hij hem een lompe amateur die niet in staat is om te argumenteren.

Kołakowski stelt in *Geschiedenis van het marxisme* dat het onzin is om te denken dat de goede kanten van het marxisme uit het communisme gedistilleerd kunnen worden. Hij laat eerder zien hoe en in welke omstandigheden het marxisme tot het totalitaire Sovjet-communisme kon uitgroeien. Kołakowski gaat daarbij zeer grondig te werk. Hij begint bij Plato en Plotinus, en behandelt niet alleen Marx, Lenin en Stalin, maar ook minder bekende marxistische denkers.

Zelf vond hij dat de *Geschiedenis van het marxisme* geen echt handboek was: "Voorts is de auteur niet in staat die afstand tot het onderwerp te bewaren, die verlangd had mogen worden. Van de mensen, van wie de namen genoemd

worden in dit deel, kende of ken ik vele persoonlijk; met sommigen was of ben ik bevriend. Sterker nog [ik heb het over] gebeurtenissen waaraan ik zelf heb deelgenomen.” Een academische geschiedenis is misschien gebaat bij afstand. Voor de niet-academische lezer maakt Kołakowski’s vroegere betrokkenheid bij het marxisme de *Geschiedenis van het marxisme* alleen maar boeiender.

Communisme als bastaard

In zijn analyse van maar liefst 1500 pagina’s worden in elk geval drie dingen duidelijk. Ten eerste dat de westerse intellectuelen die zich door het marxisme hadden laten inspireren, zich vergist hebben door het marxisme los te zien van het totalitaire systeem in Oost-Europa dat in naam van het marxisme werd opgebouwd.

Ten tweede wordt duidelijk dat Marx, net als iedere utopische denker, probeerde een sluitend systeem voor de mens te ontwikkelen. Het marxistische ideaal van maatschappelijke eenheid en bevrediging van ieders behoeften was volgens Kołakowski naïef. Dat ideaal doet namelijk geen recht aan de spanning die bestaat tussen bijvoorbeeld vrijheid en gelijkheid en democratie en bestuur. Die spanningen zijn simpelweg niet op te lossen, maar vragen altijd om compromissen.

Ten derde geven de gruwelen van het stalinisme geen vertekend beeld van het marxisme, maar waren eerder een logisch gevolg ervan. De leer van Marx was namelijk zo vaag en tegenstrijdig dat iedere dictator er altijd wel een eigen draai aan kon geven. Volgens Kołakowski waren de waarden van het marxisme contradictoir en over hun praktische implementatie werd gezwegen.

Kołakowski vat het zo samen: “Het communisme was als het ware een bastaard van het socialistische idee. Het is voortgekomen uit een combinatie van vele historische omstandigheden en toevalligheden waarvan de marxistische ideologie er een was.”

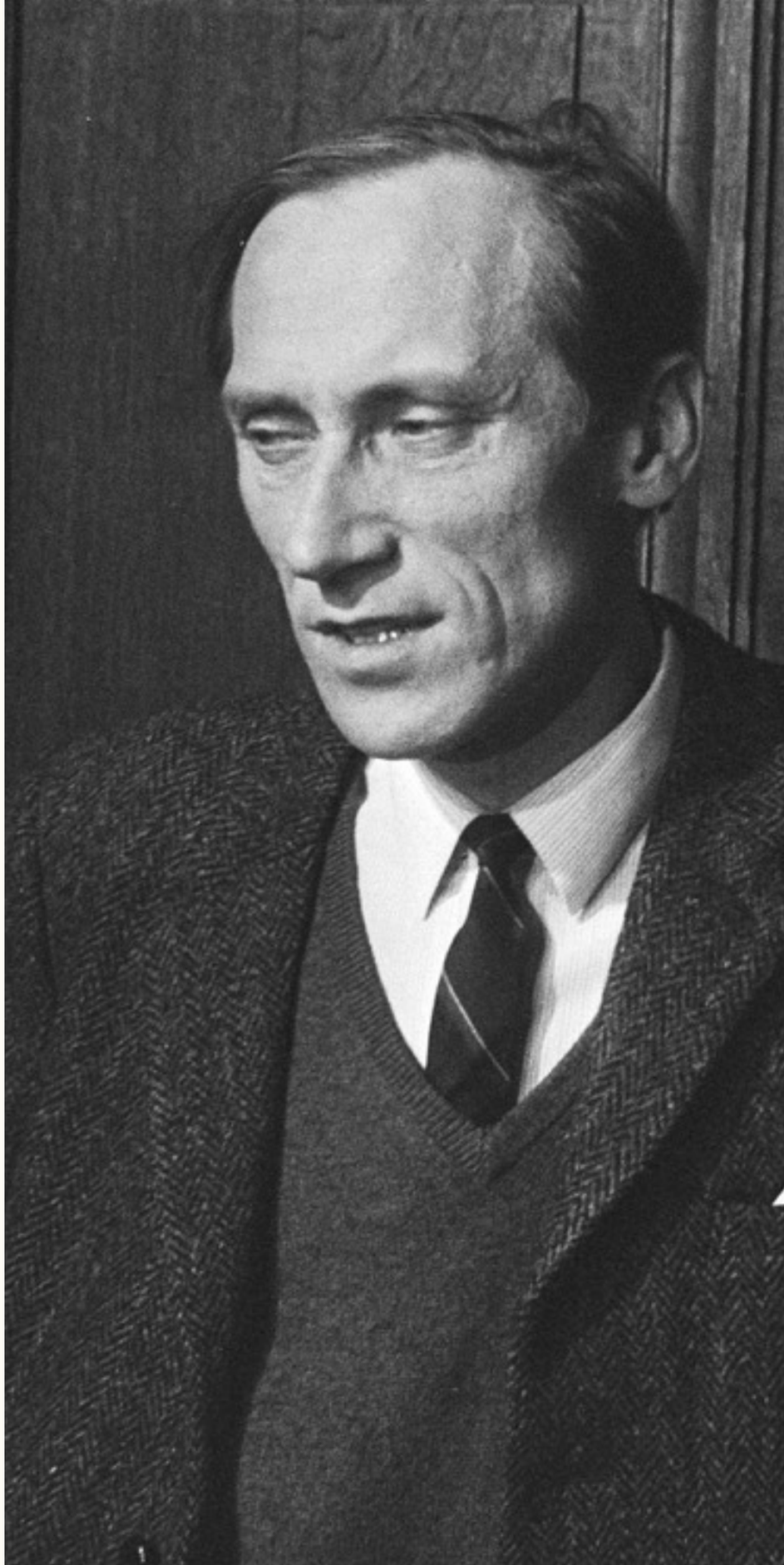

Eén opvatting van vrijheid

Voor een intellectueel die het communistische systeem zelf meemaakte, is het niet vreemd dat in zijn denken het begrip vrijheid belangrijk is. Kołakowski's vriend Isaiah Berlin, die ook de communistische dictatuur ontvluchtte, maakt in zijn beroemd geworden essay *Twee opvattingen* van vrijheid het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid. Van negatieve vrijheid is sprake als we niet door regels of wetten beperkt of belemmerd worden – vrijheid van iets. Positieve vrijheid is juist het vermogen om iets te doen – vrijheid tot iets.

Kołakowski vindt dit onderscheid overbodig. Positieve vrijheid is een misvatting. Je kunt niet spreken over positieve vrijheid zonder daar meteen een morele invulling aan te geven, bijvoorbeeld het vermogen om te werken. We verwarren dan volgens Kołakowski een persoonlijke voorkeur, c.q. het vermogen om te werken, met het begrip vrijheid.

Maar het vermogen om te werken geeft ons niet per se meer vrijheid. Kołakowski geeft daarvan een voorbeeld. Neem een concentratiekamp waar mensen gedwongen worden te werken en niemand honger lijdt. In dat geval zou iemand in dat concentratiekamp meer vrijheid hebben dan iemand in een liberale samenleving die niet kan werken en honger heeft. Die conclusie is natuurlijk absurd.

Bovendien hebben we het bij het vermogen om te werken of de afwezigheid van honger eigenlijk niet over vrijheid. Het zijn persoonlijke behoeftes, maar niet per se behoeftes die over vrijheid gaan. We hebben het dan namelijk niet over keuzeruimte of het creëren van iets. Kołakowski heeft dus zowel inhoudelijke als conceptuele bezwaren tegen Berlins positieve vrijheid.

> **"Positieve vrijheid is een misvatting."**

Vrijheid is voor Kołakowski dus (als we het onderscheid toch maken) altijd negatieve vrijheid. Maar meer vrijheid is niet altijd beter en onbeperkte vrijheid bestaat niet. Vrijheid moet altijd tegen andere waarden afgewogen worden; zij is gradueel en iets waarin een balans moet worden gevonden.

Eigenzinnige publieksfilosofie

Op latere leeftijd – hij was weer in Polen welkom – schreef Kołakowski voor een breder publiek. Zijn ideeën over vrijheid vat hij samen in een kort essay dat hij voordroeg op de Poolse televisie. De stukjes die hij maakte voor tv zijn nu gebundeld en vertaald onder de titel *Over het alledaagse leven*. Kołakowski spreekt daarin over bekende filosofische thema's die in zijn werk centraal staan, zoals tolerantie, macht, het goede en vrijheid. Daarnaast schrijft hij ook vermakelijk over nietsdoen, reizen en respect voor de natuur. Zijn beschouwingen zijn steeds gecomprimeerd en kernachtig, maar tegelijk goed leesbaar en soms grappig.

In dezelfde stijl weet hij de geschiedenis van de westerse filosofie te vangen in *Waarom is er iets en niet niets?* Daarin schetst Kołakowski dertig portretten van de grootste denkers, van Socrates tot Jaspers (Marx ontbreekt). Omdat hij geen samenvatting of opsomming van historische feiten geeft, waarschuwt hij studenten die zijn essays voor hun examen willen gebruiken; ze zouden door het gebrek aan feitelijke gegevens ontgoocheld zijn, ze zouden misschien zelfs zakken.

Kołakowski scheef grondige, academische ideeëngeschiedenissen, maar maakte ook toegankelijke essays met prachtige onliners. Enerzijds was hij een pessimist: hij schreef dat de wereld niet vrolijk was, en dat hij hem ook niet vrolijker kon maken. Ook vond hij dat de cultuur verkleuterde. Anderzijds was hij vrolijk: hij schreef een essay met als titel *My correct views on everything*. Hij schreef 1500 serieus te nemen pagina's over het marxisme, maar grapte ook in *Wat is socialisme?* Hij was een filosoof die zowel de dictatuur als de vrijheid begreep.

De titel van dit artikel is ontleend aan het mooie essay van Alicja Gescinska over het leven van Kołakowski, opgenomen in deze bundel.

Lees meer over deze boeken op onze website

NIEUW REALISME:
het beste van twee onmogelijke posities

Tekst / interview: Willem Keizer
Video: Gijs Graafland

Indien men een filosofisch probleem wil tackelen of creëren, beide kunnen vruchtbaar zijn, loont het om je vijanden zorgvuldig te kiezen. In *Waarom de wereld niet* bestaat bindt Markus Gabriel de strijd aan met de filosofische uitkomsten van verschillende vormen van constructivisme en met wat hij noemt 'het oude realisme'. Hij doet dit met een nieuwe vorm van realisme dat een bevredigender antwoord moet geven op grote vragen als wat de plaats van de mens in het grotere geheel is en of het leven van de mens en zijn kennis van de wereld nu eigenlijk wel betekenis hebben.

Constructivisme en het oude realisme

Een belangrijke vertegenwoordiger van het constructivisme in de geschiedenis van de filosofie is Immanuel Kant. Hij stelde dat de mens de ervaring op een apriori bepaalde wijze inricht en dat wij nooit voorbij of achter die inrichting kunnen doordringen om te zien hoe de wereld 'echt' (let op de aanhalingstekens) in elkaar zit. Daarmee sluit zijn denken de mens als het ware op in een Kantiaanse

“Metafysica is als een zwart gat waarin alle betekenis verdwijnt om één ijzige blik over te houden.”

kerker en ontzegt hij deze het contact met de wereld op zichzelf. Dit is de geboorte van een onbereikbaar domein dat de filosofie sindsdien heeft geplaagd. De postmoderne versie van het constructivisme stelt dat de mens niet slechts geplaagd wordt door gevangenschap in één kerker maar gedwongen ronddoolt in een eindeloos cellencomplex (wetenschap, poëzie, de natuurlijke talen) waarachter in het ergste geval zelfs geen wereld schuilt. Het oude realisme wordt door Gabriel gelinkt aan metafysica en is de poging om een theorie voor het geheel van de wereld te ontwikkelen.

Twee uitersten

Markus Gabriel stelt dat zowel het constructivisme als het oude realisme faalt de relatie tussen mens en wereld recht te doen, waar de eerstgenoemde blijft steken in de wereld van de toeschouwer lijkt de laatste slechts geïnteresseerd in een wereld zonder toeschouwers. Om met het denken de werkelijkheid te raken hebben we een filosofie nodig die in staat is de perfecte spagaat te maken tussen beide uitersten. Het nieuwe realisme van Gabriel moet deze bevrijdende beweging in ons denken mogelijk maken. Het nieuwe realisme rust op twee theses:

- We kennen dingen en feiten op zich.
- Dingen en feiten behoren niet tot één enkel objectgebied.

Een nieuwe ontologie

Gabriel probeert deze onderneming te volbrengen door de filosofie te trakteren op een nieuwe ontologie, een zogenaamde zinveld-ontologie. Ontologie is ‘de leer van de zijnden’, kort door de bocht is ontologie een filosofische tak van sport die probeert duidelijk te maken wat het betekent voor iets om te bestaan. Op de vraag wat er bestaat, geeft Gabriel het antwoord: alles, behalve de wereld. Om grip te krijgen op deze filosofische oneliner moeten we inzichtelijk maken wat Gabriels probleem is met het idee van De Wereld of, zoals hij het noemt, het ‘zinveld waarin alle zinvelden verschijnen’. Metafysici, zogenaamde alles-denkers, denken dat ze het hele complex van menselijke instrumenten (wiskunde, kunst, geschiedenis, politiek etc.) om de wereld te bestijgen kunnen reduceren tot een achterliggende of ultieme manier om de wereld te zien of te beschrijven. Metafysica is als een zwart gat waarin alle betekenis verdwijnt om één ijzige blik op de diversiteit van het leven over te houden, alles wat niet in die blik past is een illusie. Het nieuwe realisme probeert alle betekenis uit deze diepte te trekken door te beweren dat alles bestaat behalve die alomvattende blik die de wereld zou moeten zijn. De wereld valt uiteen in werelden of objectgebieden: dit zijn domeinen waarin bepaalde soorten zinvelden (verschijningsvorm van een object) voorkomen, geleid door vaststaande regels die de objecten met elkaar verbinden. Het object-

gebied van de natuurkunde is het universum en bevat objecten als quarks en neutrino's. Het objectgebied van de Nederlandse politiek bevat gemeenteraden, Tweede Kamerleden en wettenbundels (met koffievlekken). Het objectgebied van de poëzie bestaat weer uit sonnetten van Shakespeare, dithyrambe, en Keats. De wereld zou iets, een alomvattend zinveld, moeten zijn dat recht doet aan koffievlekken, quarks, neutrino's, de Nachtwacht en eenhoorns (de lijst is eindeloos). Het nieuwe realisme vertelt ons dat al die werelden naast elkaar bestaan, zonder dat die werelden in één wereld bij elkaar komen.

De mens in het wetenschappelijk wereldbeeld

Met deze simpele stelling bindt Gabriel de strijd aan met het wetenschappelijk wereldbeeld, dat hij beschouwd als het lijk van God. Hier wordt de mens in zijn zoektocht naar zin vastgepind in het objectgebied van de natuurkunde (het universum) waar alleen echtheid toekomt aan goddeeltjes of Higgsvelden en mensen niet meer zijn dan biologische organismes die met voortplanten en eten bezig zijn. Het nieuwe realisme bevrijdt ons van deze koude geboortegrond waar de mens, omringd door illusie, zich tevergeefs probeert te warmen aan de ultieme echtheid van elementaire deeltjes. Gabriels realisme ontketent een Cambrische explosie van ontologische echtheid: hier vinden we geen Echtheid meer maar een egale pasta van echtheid uitgesmeerd over een eindeloze schakering van zinvelden die allemaal even echt zijn. Het alles-antwoord op de vraag wat bestaat, bevrijdt ons van een koude wereld waarin alleen ultieme echtheid toekomt aan de objecten van het universum en alle andere zinvelden illusies zijn in zoverre ze niet vertaald kunnen worden in de taal van de wetenschap.

Hiermee breekt het nieuwe realisme een lans voor de rijkdom van de menselijke ervaring en is het een poging de waarde van alle betekenis die de mens weet te scheppen in zijn interactie met de wereld te beschermen. Tegelijkertijd kan men zich afvragen wat bestaan nog betekent als het antwoord daarop is: alles (behalve de wereld natuurlijk). Willen we niet dat een ontologie ons juist iets vertelt over het verschil tussen natuurlijke getallen, de grondwet, de Eifeltoren en Dorian Gray? Een wereld waarin aan alles bestaansrecht toekomt, voelt filosofisch gezien misschien wel even verontrustend als een wereld waarin dit alleen toekomt aan elementaire deeltjes.

"Als aan *alles* bestaansrecht toekomt, is dat even verontrustend als wanneer dit alleen toekomt aan elementaire deeltjes."

Een prachtig gevecht

Markus Gabriel probeert in het boek *Waarom de wereld niet bestaat* met zijn nieuwe realisme de perfecte spagaat te maken tussen de wereld zonder toeschouwer (metafysica) en de wereld van de toeschouwer (constructivisme). De zinveldontologie is een prachtig en problematisch antwoord op de conceptuele tekortkomingen van beide filosofische posities en een originele poging om de werkelijkheid te benaderen. Het oude realisme wordt getrakteerd op een eindeloze hoeveelheid van echte zinvelden, maar in hoeverre de zinvelden in staat zijn de wereld te zijn in plaats van slechts onze manier om de wereld te beschrijven is een vraag die meer uitleg behoeft om de valkuilen aan het constructivisme te ontsnappen. Tot die tijd is het nieuwe realisme van Gabriel als een bokser die de handschoenen van zijn schaduw wil slaan om de werkelijkheid echt te raken. Een prachtig gevecht, een strijd die de ongemakken van de relatie mens en wereld pijnlijk blootlegt en verdient om gelezen te worden.

FILOSELFIE

DÉSANNE VAN BREDERODE

‘Mijn favoriete filosofieboek is *De filosofie van de vrijheid* van Rudolf Steiner.

Het is een boek dat me steeds opnieuw aanspoort om te blijven denken over het denken. Hoe neem ik waar? Hoe komen oordelen tot stand?

Alleen al op de begrippen ethisch individualisme en morele fantasie raak ik niet uit gedacht: kan denken een vrije scheppingsdaad worden – een antwoord op dat wat nodig is?’

Wat is een filoselfie?
iFilosofie vroeg bekende denkers om een filoselfie te maken: een selfie met hun favoriete filosofieboek. In iFilosofie #10 vertelde Wim Brands over zijn favoriete denker Zhuang Zhi.

SOCIOLOGIE MOET ALTERNATIEVEN VERBEELDEN

Tekst / interview: Hermien Lankhorst
Video: Gijs Graafland

Wil je je als academicus bezighouden met het in kaart brengen van wat al bestaat of wil je iets toevoegen aan de wereld? Voor Willem Schinkel, bijzonder hoogleraar Sociale theorie aan de Erasmus Universiteit, is deze vraag eenvoudig te beantwoorden: “Ik wil niet een soort denken bedrijven dat alleen de status-quo bevestigt of van argumenten voorziet. Ik ben geïnteresseerd in het verbeelden van alternatieven.”

In zijn boek *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven* legt Schinkel uit waarom het verbeelden van alternatieven zo belangrijk is. Het concept samenleving of maatschappij is volgens hem een ‘zelfverbeelding van het sociale’ en dus niet een vaststaand of vastomlijnd object dat ‘ergens te vinden is’ en dat we kunnen ontdekken en exploreren. “Samenleving, althans op de manier waarop het doorgaans begrepen wordt in zowel common sense als sociologie en sociale filosofie, is (...) een abstract begrip [dat] wordt beschouwd als concrete werkelijkheid”, schrijft Schinkel.

‘Maatschappij’ is een machtsconcept

Hoe ‘echt’ we die samenleving ook ervaren, ze is uiteindelijk ‘slechts’ iets dat als het ware ‘bedacht’ is door mensen en dat betekent ook dat het mogelijk is om met alternatieve ideeën te komen. Het bieden van alternatieven is niet alleen mogelijk maar ook wenselijk, meent Schinkel. Abstracte begrippen zijn volgens hem namelijk ook machtsconcepten, omdat heel veel mogelijke manieren van zijn weggelaten worden: “In abstracte begrippen is de volheid van de mogelijke ervaring van de wereld onderdrukt.”

Utopisch denken

In de wetenschap worden veel abstracties gegenereerd en dat geldt zeker ook voor de sociologie en de (sociale) filosofie. Denk bijvoorbeeld aan concepten als ‘mens’ of ‘moderniteit’. “In haar bijdrage aan de verbeelding van die abstracties ligt het nadeel van de sociologie voor het leven,” meent Schinkel. Maar het nut van de sociologie ligt bij het creëren van alternatieve verbeeldingen. Schinkel is dan ook een groot voorstander van utopisch denken, maar volgens hem is het een illusie dat we zo’n bedachte utopie ook moeten realiseren. Een gerealiseerde utopie heeft namelijk inherent een onderdrukkend effect: “Alle dominante verbeelding is gewelddadig, heeft geweldseffecten, reduceert mensen tot minder dan ze zijn.” De potentie van utopisch denken is dus niet dat het een blauwdruk levert voor hoe de wereld eruit zou moeten zien, maar dat het aangeeft dat de wereld er anders uit kan zien.

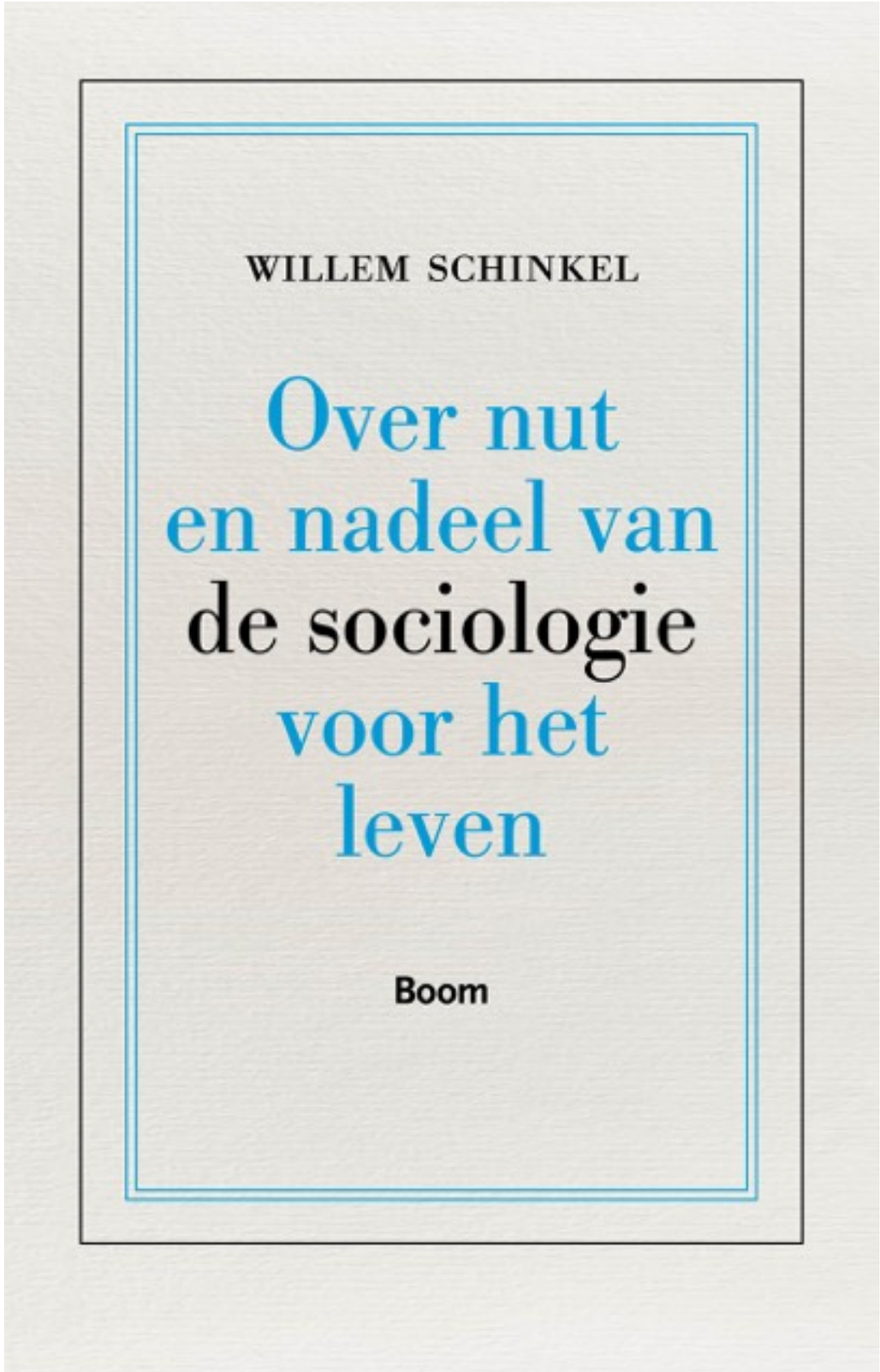

WAT HEBBEN WE AAN DE KERSTMAN?

Eric Kaplan op filosofisch onderzoek

Tekst: Anton Jumelet

De Amerikaanse filosoof Eric Kaplan, bekend als schrijver van de televisieserie The Big Bang Theory heeft een boek gepubliceerd waarin hij probeert, met de humor en flair die we van zijn tv-werk kennen, licht te werpen op de vraag ‘bestaat de Kerstman?’

Althans, dat wil de titel van zijn recent verschenen boek *Bestaat de Kerstman?* ons doen geloven. Eigenlijk gaat het boek niet zozeer over de existentiële status van de Kerstman, maar over hoe we ons tot onze overtuigingen moeten verhouden. Ik weet dat de Kerstman niet bestaat. Hoelang ik ook op de Noordpool zal zoeken, ik zal geen man met een baard in een vliegende arrenslee vinden. Maar het kan best aantrekkelijk zijn in de Kerstman te geloven. Het roept een held in het leven die ongedwongen vrijgevig is, de sfeer thuis gezelliger maakt en de wereld weer een beetje betovert.

Logica en mystiek

Kaplan vraagt zich af hoe we met die tegenstrijdigheid moeten omgaan. De eerste mogelijkheid die hij in zijn boek beschrijft, is die van de logica. Logici willen alle tegenstrijdigheden uit de weg ruimen. Maar omdat hij het klassieke principe van non-contradictie ongefundeerd acht, gaat Kaplan al snel verder naar de tweede optie, de mystiek. Mystici streven niet naar consistentie, zoals logici, maar omarmen juist tegenstrijdigheden en verschillende bewustzijnstoestanden. Hoewel Kaplan het streven van mystici naar verzoening en tolerantie voor alternatieve opvattingen prijst, vraagt hij zich af of het wel zo nuttig is om te zeggen dat alles bestaat of dat zowel A als niet-A waar is. Worden de woorden 'bestaan' of 'waar' dan niet betekenisloos?

Humor

Humor is volgens Kaplan de beste manier om met tegenstrijdigheden om te gaan. Maar humor heeft niet het monopolie om over de werkelijkheid na te denken. Als de Kerstman grappig is, betekent dat nog niet dat hij bestaat. Wat we geloven, wordt door het succes van wat we geloven bepaalt. Kaplan vindt dat ons bestaan waardevoller wordt, als

we, bij wijze van spreken, in de Kerstman geloven. Want we leven dan niet alleen in onze ‘rationele’ linkerhersenhelft, maar geven onze ‘creatieve’ rechterhelft ook de ruimte. We leven niet langer in een onttoverde wereld, maar kunnen betekenis aan iets geven.

Eigengereid

Kaplan noemt zijn boek een 'filosofisch onderzoek', maar het lijkt meer geschreven door iemand die in de filosofie teleurgesteld is en de voorkeur geeft aan een idiosyncratische spiritualiteit. Er zijn nogal wat filosofen geweest die serieus hebben nagedacht over hoe we met tegenstrijdigheden moeten omgaan, of over hoe we moeten denken over ficties als de Kerstman. In dit boek komen ze niet langs. Kaplan vindt filosofen, logici of rationele-keuzetheoretici uiteindelijk te bekrompen om zich diepgaand met hen bezig te houden. Die oneerbiedige houding maakt het boek leuk. Het onorthodoxe onderwerp — de ethiek en pragmatiek van onze overtuigingen — is fascinerend. De stijl is afwisselend en persoonlijk. Het betoog is dat van de persoonlijke worsteling in plaats van een abstracte redenering. De keuze van besproken denkers is eclectisch en eigenwijs.

De fundamentele vraag gemist

Niettemin is die eigengereidheid ook de zwakte van het boek. Doordat Kaplan van de hak op de tak springt, wordt geen enkel onderwerp op een bevredigende manier uitgewerkt. Russells kale koning van Frankrijk wordt niet eens genoemd! En omdat Kaplan bijvoorbeeld de bloemrijke metafysica van Luria uit de doeken wil doen, blijft er weinig ruimte over voor helder denken. Zo komt de fundamentele vraag of je er überhaupt voor kunt kiezen om in de Kerstman te geloven niet aan de orde. De filosofie kan zeker wat meer humor en betrokkenheid gebruiken. Maar als Kaplan wat duidelijker had geschreven en minder door zijn eigen onstuimige gedachtestroom was meezogen, dan had hij van mij best wat ernstiger mogen zijn.

ZWARTE PIET EN HET GEDULD VAN FILOSOFEN

Column Jan Bransen

Tekst: Jan Bransen Video: Paul Troost

Ik moet eerlijk zeggen dat ik de zwarte-pietendiscussie niet volg. Ik voel me er ongemakkelijk bij. Ik kan er weinig mee, als filosoof. Ik begrijp niet goed genoeg waar het over gaat, wat nu echt de verschillen zijn tussen al die felle voor- en tegenstanders. Ik krijg te weinig zicht op waar precies die ijsbergen onder water tegen elkaar botsen. En ik krijg de rust niet om te luisteren, om bij mijzelf te rade te gaan. Tja.

Er zijn grote verschillen tussen politieke discussies en filosofische discussies. Filosofen houden van meningsverschillen. Daar zijn we dol op. Wij halen met alle plezier al onze argumentatieve en retorische talenten te voorschijn om in heftige debatten ons gelijk te halen. Maar het gaat ons niet om dat gelijk. Het gaat filosofen om de lol en de dialectiek van het denken. Zet een filosoof tussen mensen die niet in een vrije wil geloven en hij zal vooral op zoek gaan naar argumenten voor het bestaan van de vrije wil. Maar als je hem tussen mensen zet voor wie de vrije wil van levensbelang is, dan zal hij onmiddellijk op zoek gaan naar de argumenten die dat belang ondermijnen. Daarbij gaat het een filosoof nooit om het laatste woord, nooit om het definitief beslissen van het debat, nooit om het gelijk van zijn positie. Een filosoof hoeft niet zo nodig een positie. Filosofen willen lekker discussiëren. Wij willen de beweging van het denken ervaren.

Ook politici houden vaak van discussies, van meningsverschillen, van scherpe debatten. Maar toch op een heel andere manier dan filosofen. Politici willen

winnen. Ze willen debatten afronden, discussies met een besluit beslissen. Ze willen hun gelijk halen. En soms verdenk ik ze ervan dat het ze helemaal niet om het gelijk van hun mening gaat, maar om het winnen zelf. Om het gelijk krijgen. Om de macht waarvan dat gelijk getuigt. Ze willen wel debatteren, politici, maar niet omdat ze dat als een kwestie van meningsvorming zien. Voor hen is het een verkenning van de markt, van de marktwaarde van hun eigen macht. Hoe meer tegenstanders ze ongelijk kunnen laten krijgen, hoe groter hun macht.

Natuurlijk gaat het niet alle politici alleen maar om de macht. Dat is ongetwijfeld een vertekening. Er zijn zeker ook politici die het alleen maar om die betere wereld gaat die ze hopen te realiseren. Maar die politici, politici met een visie, die houden misschien niet zo van een debat. Die zien een debat als een noodzakelijk kwaad, als een gegeven waarmee je in een democratie nu eenmaal te maken hebt, en waar je uit moet zien te komen zonder al te veel water bij de wijn te hebben hoeven doen.

Die politici hebben het moeilijk in het zwartepietendebat. Ze begrijpen dat Zwarte Piet discriminerende aspecten heeft. Ze begrijpen dat er in Zwarte Piet een associatie opgeroepen wordt tussen huidskleur en domheid en ondergeschiktheid. Ze begrijpen de pijn die dat betekent voor mensen die zelf een donkere huidskleur hebben. Aan de andere kant begrijpen ze ook dat Zwarte Piet als icoon model staat voor een volksfeest dat om verbondenheid, geborgenheid en hartelijkheid gaat, om de gezelligheid van bij elkaar zijn in donkere en koude dagen, om de vrijgevigheid en goedertierenheid van Sinterklaas, om je welkom te voelen in de wereld. Ook weten ze dat Zwarte Piet nog helemaal niet zo lang onderdeel is van dat al eeuwenoude feest rondom Sinterklaas. En ze beseffen dat Zwarte Piet, sinds zijn laatste transformatie, eerder op een sympathieke Pippi Langkous lijkt dan op een boosaardige en domme knecht. En ten slotte begrijpen ze ook dat de saamhorigheid die kenmerkend is voor het sinterklaasfeest van hun jeugd nog het meest bedreigd wordt door de commercie en door het feit dat ieder kind in Nederland vanaf zijn geboorte eigenlijk alles al heeft.

Deze politici zullen niet graag meedoen aan de zwartepietendiscussie. Ze zullen te veel last hebben van het ontbreken van ruimte voor nuance. Ze zullen zich gemangeld voelen, omdat er een besluit genomen moet worden. Het is zwart. Of wit. En daar zit niets tussen.

Ook ik doe niet graag mee aan de zwartepietendiscussie. Maar dat is niet zozeer omdat ik de ruimte voor nuance mis. Ik mis de ruimte voor vragen.

“Politici met een visie hebben het moeilijk in het zwartepietendebat.”

Ik mis de ruimte voor een neutraliteit die geen kwestie is van nuance, maar een kwestie van agnosticisme. Ik ben gewoon nog lang niet toe aan een mening. Ik wil best debatteren over de relatie tussen Zwarte Piet en racisme, of over die zogenaamde tolerantie van ons die vooral een kwestie van onverschilligheid is geweest, of over de Nederlandse identiteit en ons hart dat vol verwachting wacht op de goedheiligman, of over de manier waarop Zwarte Piet ruimte heeft gecreëerd voor vrolijke en sympathieke frivoliteit, of over hoe we ons volksfeest zouden kunnen bevrijden uit de klauwen van de commercie. Maar dat wil ik niet om zo snel mogelijk tot een definitief oordeel te komen. Ik wil de kwestie niet uiterlijk december 2015 geregeld hebben. Dit gaat over onze toekomst als Nederlandse cultuur. Dat moeten we niet in één heftig debat geregeld willen hebben.

Ik wil het graag met iedere partij in het zwartepietendebat oneens kunnen zijn. En niet alleen vandaag, of morgen. Maar gewoon permanent, omdat ik onze cultuur graag iets filosofischer maak. Ik wil graag een cultuur waarin het niet om heldere daden en snelle besluiten gaat. Ik wil rustig mijn mening kunnen vormen. Ik wil ongestoord kunnen rondhangen in de coulissen en op de tribune. Ik wil kunnen lachen om sprekers die zich vastbijten in hun eigen gelijk. Ik wil er als de lachende derde vandoor kunnen gaan met een onverwacht inzicht. Een nieuwe vraag.

Helaas wordt dat me niet gegund. De sprekers in het zwartepietendebat richten spijtig genoeg hun pijlen immers steeds weer op de toehoorders. Wie niet voor is, is tegen. Het is zwart of wit. En wie vragen stelt, bekend schuld. Die is verdacht voor iedere partij.

Dat is jammer. Want het is volstrekt niet duidelijk waar je nu vóór of tegen bent als je vóór, of tegen, Zwarte Piet bent.

En denk niet dat Grijze Piet een oplossing is. Wacht nu eens met oordelen. Stel eens een vraag. En luister dan naar het tastende denken, naar het rommelige zoeken naar de juiste woorden voor de volgende vraag. Zonder gretigheid. Zonder haast.

Zoals filosofen graag doen.

HET FILOSOFISCH CONSULT:
Werk maken van nadenken

Tekst: Hermien Lankhorst

Al vijfentwintig jaar werkt Eite Veening als filosofisch consulent. Hoog tijd om zijn uitgebreide kennis en ervaring om te smeden tot een boek dat voor zowel klanten als (aspirant) filosofisch consulenten interessant is om te lezen.

Als filosofisch consulent helpt Veening zijn klanten met het ontwarren van puzzels waarvoor ze zelf geen oplossing weten te vinden. Deze denkhulp is geen overbodige luxe, want “mensen denken soms slordig na”. Het was precies dat slordige nadenken dat Eite Veening in de jaren tachtig ertoe bracht als filosofisch consulent een praktijk te openen. Hij wilde “werk maken van nadenken” en was een van de eersten in Nederland die daar op zo’n manier vorm aan gaf.

De kwesties waarmee mensen bij hem komen zijn zeer divers. Vaak staan zijn klanten voor ingrijpende beslissingen: “Ik voel me niet meer thuis in mijn kerk maar twijfel of ik er weg moet gaan” of “Mijn vriendin woont in Amerika en ik vraag me af of ik alles in Nederland op moet geven om bij haar te gaan wonen”. Maar ook mensen die al een tijdje rondlopen met wat meer algemene, levensbeschouwelijke vragen heeft Eite regelmatig tegenover zich zitten.

Houding

Of een klant verder komt met een kwestie, misschien zelfs een antwoord vindt op zijn vraag, hangt volgens Veening vooral af van de houding van de klant. “Iemand moet al met een zekere distantie over zijn eigen puzzels kunnen nadenken om er ook uit te kunnen komen. Mensen moeten naar hun eigen denken kunnen kijken.”

Op dit punt speelt de filosofisch consulent een belangrijke rol. Hij moet opletten dat hij zich tijdens het consult niet te eenzijdig richt op het denken, op het filosofische aspect en daardoor het risico loopt het contact met zijn klant kwijt te raken: “Het kan emotioneel en psychologisch heel lastig en bedreigend zijn om te werken aan filosofische kwesties. Op zo’n moment moet je als filosoof niet veel verder lopen dan dat de klant wil gaan, want wat voor een filosoof een prachtig vergezicht is, kan voor een klant een gapende afgrond zijn.”

“Wat voor een filosoof een prachtig vergezicht is, kan voor een klant een gapende afgrond zijn”

SIGNALEMENT

Het voordeel van de twijfel

‘Kritisch zijn is in de eerste plaats zelfkritisch zijn. Het is durven twijfelen aan de eigen overtuigingen over hoe de wereld in elkaar zit, over wat we moeten doen en laten, en hoe we met elkaar en de wereld moeten omgaan. Niet zomaar genoegen nemen met de oppervlakkige, psychologische bevrediging die schijnbaar opgeheven twijfel bij gelegenheid lijkt te bieden, maar onvermoeibaar door blijven twijfelen totdat de onderliggende filosofische vragen beantwoord zijn.’ – Tim de Mey

Met dit boek wil Tim de Mey, filosofiedocent in Rotterdam en Gent, fundamentele twijfel zaaien bij de lezer – niet zozeer om nieuwe zekerheden, maar veeleer om betere en verfrissende filosofische vragen te oogsten. Daarbij maakt hij veelvuldig gebruik van voorbeelden uit films (*Rear Window*, *Der Himmel über Berlin*) en van tot de verbeelding sprekende gedachte-experimenten uit de traditie van het scepticisme. Doortastend gidst hij ons naar de grote vragen uit alle filosofische domeinen – van taalfilosofie tot epistemologie, van wetenschapsfilosofie tot metafysica. Een ontregelend boek.

Lees meer op onze site

Het speelveld van de vrijheid

Van Marx is bekend dat hij de ‘proletariërs van alle landen’ opriep zich te verenigen. Hij was echter niet de eerste die ervan uitging dat ‘in vereniging’ vrijheid en macht kunnen groeien. Veel eerder schreef Spinoza al dat wanneer mensen zich in nood verenigen, ze samen meer rechten kunnen verwerven.

‘Het speelveld van de vrijheid’ bevat twee essays over vrijheid en macht. Het eerste gaat over de waardering en mogelijke tekortkomingen van Marx’ visie op vrijheid. Verhelderend voor dat laatste is het debat met Bakoenin en de anarchisten in Marx’ tijd.

Ook in het tweede essay staat Marx’ denken centraal. Daarnaast wordt vanuit Spinoza’s filosofie naar vrijheid gekeken. In de bredere context spelen Aristoteles, Machiavelli en Hegel een rol. De politieke filosofie van Marx en Spinoza levert gezichtspunten op voor praktisch handelen en de vrijheidsgraden daarvan. Hun ideeën over macht en vrijheid zijn verhelderend en hebben aan actualiteit niets verloren.

Lees meer op onze site

ISVW AGENDA

VOORJAAR 2015

Januari:

4 Open dag op de ISVW

10 Kunstbeschouwing: Hermeneutische reflectie

11 Filosoferen in organisaties

16 De Nationale Filosofie Olympiade

17 Ethische kwesties in de gezondheidszorg

17 De deontologische ethiek van Immanuel Kant

17 Pathos: het persuasieve middel van retorica

24 Over de actualiteit van het schone

24 Japanse inzichten voor een waardevol leven

24 De ware toedracht; wetenschapsfilosofie

31 Het Oerscript, Erfgoed, Erfgift, Erfgoud

Bekijk het gehele cursusaanbod van de ISVW

MOREEL BERAAD

De opleiding bestaat uit een afwisselende combinatie van theoretische achtergronden van moreel beraad en het zelf leren begeleiden van moreel beraad (gespreksleiderschap). Theorie en praktijk worden met elkaar verbonden in deze beroepsopleiding. De opleiding is in de eerste plaats een vaardigheidsopleiding: het draait om leren door te doen en om leren door te reflecteren op ervaringen. De theorie wordt steeds verbonden met morele praktijken en met onze ervaringen. Het zijn geen ethieklessen. We werken voortdurend aan en in een lerende omgeving.
Lees meer op onze website.

Uitgelichte opleiding
Docent: Dick Kleinlugtenbelt

Moreel beraad is een overkoepelend begrip voor diverse vormen van systematische, ethische reflectie op concrete ervaringen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van verschillende methodes. Het uitgangspunt is dat ethiek niet alleen abstract is, maar ook alledaags en praktisch. Ethiek is een integraal onderdeel van het alledaagse werk en toont zich in houding en handelen. Moreel beraad is erop gericht de morele kwesties en vragen onder ogen te zien, openhartig te bespreken en dialogisch te onderzoeken. Een moreel beraad helpt bij het nemen van een beslissing; het verhelderen, begrijpen en onderzoeken van elkaars posities en standpunten; teamvorming; het versterken van de samenwerking; of het ontwikkelen, invoeren en toetsen van beleid.

ISVW OPLEIDINGEN

BASISOPLEIDINGEN

Filosofie in de praktijk
Deze basisopleiding is een ideale introductie voor iedereen die kennis wil nemen van filosofische vaardigheden. Er is veel aandacht voor basisteksten van filosofen die toepasbaar zijn op de praktijk.

Systematiek van de filosofie
In deze basisopleiding wordt het denken over de wereld uiteengezet in vijf onderdelen: kenleer, ethiek, politieke theorie, esthetica en de mens.

Oosterse filosofie
U maakt in deze opleiding kennis met de levenskunstige inzichten uit de oosterse denktradities. Ieder weekend onderzoeken we de kernteksten uit een stroming kennen en bestuderen we de relatie tussen filosofen als Schopenhauer en Buber, en het Oosten.

Retorica
Deze opleiding biedt een inleiding in de klassieke retorica. In vijf weekenden maakt u kennis met de theoretische grondslagen van retorica, en de belangrijkste filosofen van de retorica.

BEROEPSOPLEIDINGEN

Filosofisch practicus
In zes bijeenkomsten van vier dagdelen en zeven individuele supervisiesessies met de docent train je de filosofische gesprekshouding en reflectie op het vak.

Socratisch gespreksleider
In de opleiding maak je je de kern van de methodiek eigen en leer je welke houding je als begeleider moet innemen en welke interventies je kunt doen om het gesprek goed te laten verlopen.

Filosoferen met kinderen en jongeren
De beroepsopleiding FMKJ leert u om een goed filosofisch gesprek te voeren met kinderen en jongeren.

Scholing van de geest
Deze leergang is gericht op toepassing van socratische vaardigheden in een maatschappelijke en organisatorische context.

Bekijk het opleidingenoverzicht

COLOFON

Redactie:

Erno Eskens (uitgever/hoofdredacteur)
Paul Troost (eindredacteur)
Paul Scheulderman (fotograaf)
Thomas Heij (bladmanager/vormgever)
Willem Keizer
Hermien Lankhorst
Sjimmie Lensen

Medewerkers:

Jan Bransen
Gijs Graafland
Anton Jumelet
Marlou van Paridon

Met dank aan:

Markus Gabriel
Dick Kleinlugtenbelt
Willem Schinkel
Eite Veening

Steun iFilosofie

Wij vragen u beleefd,
of u iets voor ons over heeft:
http://www.isvw.nl/product/steun-filosofie/

Met uw steun zorgen we ervoor dat
iFilosofie gratis te downloaden blijft.

Bekijk alle edities op
www.ifilosofie.nl